

ziranja pojmova. Merizam nije bilo kakvo nego sasvim određeno djelovanje ili raščlanjivanje cjeline u dijelove, ono, naime, dijeljenje koje ostavlja dijelove na jednoj te istoj razini. Navodimo nekoliko primjera biblijskih merizama da bi čitaocu bilo sasvim jasno što je to biblijski merizam. Nebo+zemlja; zemlja+nebo; nebo+podzemlje (šeo); Bog (bogovi) +čovjek; kralj + običan čovjek; majka + otac; kamen + drvo; poljsko kamenje + poljske životinje; ribnjak + izvor-zdenac; čovjek + životinja, itd. Ta figura najčešće se pojavljuje u pjesničkim dijelovima Staroga zavjeta, i to u psalmima, a često i u izvanbiblijskim tekstovima, osobito u onima koji su pronađeni u Raš eš-Šamra (stari Ugarit), a koji su pisani sjeverozapadnim semitskim jezikom (= ugaritski jezik).

Poslije Uvoda u dizertaciju pisac u prvom dijelu pruža sintetičko-analitičku obradu najvažnijih kategorija. Prvo poglavlje je posvećeno kozmičko-geografskom obliku a drugo podjeli živih bića. U drugom dijelu studije pisac navodi sve najvažnije merističke figure, riječi ili grupe riječi, i to po abecednom redu.

Ovo je pionirski rad te vrsti, i neobično zanimljiv i izvanredno koristan za egzegete. Mladi egzeget je tom dizertacijom pokazao svoje velike istraživačke sposobnosti i upornu marljivost.

Adalbert Rebić

Wilhelm Keilbach: RELIGION UND RELIGIONEN, Gedanken zu ihrer Grundlegung, Schöningh, München-Paderborn-Wein 1976.

Sedamnaest članaka s područja filozofije religije, koje je Keilbach otisnuo u štokavkim časopisima bilo da su posrijedi predavanja ili da je riječ o suradnji u časopisima, potakli su ga da ih sastavi u cjelinu. Tako smo dobili naslovnu knjigu sa 246 stranica. Sve su to članci koje je Keilbach obradio. No ovdje se obrađuju stvari koje moraju biti osvijetljene u pokoncilskom vremenu.

Religija je veza između čovjeka i Boga. Spoznaja toga upravlja i ljudski život. Čovjek je egzistencijalno ovisan o Bogu. Na tom se osniva i vjera u Božju riječ.

Objektivna i određena religija se na tom temelji. Čovjeka pojedinca Bog privlači i veže uz sebe. Odatle se ra-

đa isključivo i jedna totalna odgovornost. Odnos koji pokazuje zbilja: Čovjek — Bog. Prava religija je bitno totalna religija. Valja u tom smislu razlikovati između kršćanske i nekršćanske religije, koja nas više upućuje na apstrakciju ili na nereligioznost. Bog čovjeka vodi u svojoj svjetlosti, i to konkretno. Milostan čovjek i pali čovjek — nisu isti. Pali čovjek nije čovjek »čiste naravi«, već pale naravi. Stoga moramo gledati na nadnaravno kršćanstvo, koje je u uzvišenom smislu totalna, cjelovita religija.

Kriza filozofije religije bila je očita kad se odlazilo od njezina objekta (protestanti) i kad se teologija seku-larizirala. Treba se vratiti dogmi i obnovi metafizike, ako se želi pravo tumačenje religije. Filozofija religije nastaje iz teodiceje i fundamentalne teologije. Psihološki sadržaj religioznog doživljavanja pokazuje odnos: čovjek-Bog. Od toga dolazimo do obrazloženja religioznog doživljaja opravdanog u filozofiji religije i to valjano opravdanog samo u pravoj religiji. Ovo ističemo zbog mnoštva religija koje egzistiraju. No, pravu opravdavaju njezine činjenice u odnosu čovjek-Bog, koje dakako pokazuju svoju vrijednost. Religiju valja očistiti od magije, animizma, totemizma i drugih pojmova, koji su pravoj religiji strani.

Svakako je religija (prva) i religije filozofsko pitanje. Znamo da je bilo zastranjenja u religijama (hramska prostitucija, kult falusa, itd), što pokazuje religijsku dekadencu. Moramo zato gledati na pravu religiju, koja je napokon osvijetljena i pročišćena objavom. Evolucionizam 19. st. je i u odnosu prema religiji (pravoj) i religijama krivo govorio o tome. No ističe se mišljenje da svaka religija može pridonositi istini prave religije — objavljene vjere.

Filozofijska religija i »naravna« religija želi nam nešto reći: čovjek svojim naravnim filozofiranjem dolazi do zaključka o Božjoj egzistenciji. Uključuje se u teodiceju. U povijesti ljudske misli (narav) bilo je i mnogih zastranjenja u odnosu prema religiji (Feuerbach, Kant...) Kod nekih je mislilaca religiozna filozofija zapravo religiozna teologija (Berdjajev). Trovršno je gledanje na tematiku filozofije religije: teodicejsko-apologetička grupa, Schelerova fenomenologijska i grupa »philosophiae perennis«, kojoj je osnov Bog-čovjek. Istakni-

mo da postoje i neke nejasnoće oko naziva »naravna« religija.

Keilbach nadalje spominje Husserlov fenomenološki pojam Boga. Sav svijet i apsolutna svijest dolaze do izražaja u Husserlovoj fenomenologiji. U granicama svoje fenomenologije Husserl izražuje pojam transcendentnog Boga, ali ne bez teškoća.

Novija kritika spoznaje Boga: Kant, Jaspers, James, Phennigsdorf, Teichmüller, Spann, Hartmann upozorava da su različite spoznaje Boga dobro poznate. No, s druge se strane javljaju oni koji govore o dokaznoj snazi Božje egzistencije pa i visoki stručnjaci prirodoslovnih znanosti ističu u znanosti: Bog egzistira! U tom smislu ne može se ateizam opravdati, a i svaki panteizam je neprihvatljiv. Keilbach navodi i teističke egzistencijaliste (Marcel) koji potvrđuju Božju egzistenciju, iako ne na način sv. Tome.

Svi narodi znaju za Boga. To je etnološki podatak. Nasuprot tome moderni ateizam drugačije govori i suprotstavlja se naravnoj spoznaji Boga. Povijesno se može reći da je spoznaja Boga objektivna spoznaja (Lipovsky). Sensus communis ne može biti zabluda, a taj rezultira na području religije: Bog, najviša Sila postoji.

Filozofska vjera i kršćanska egzistencija dakako da se sasvim drugačije mogu promatrati u filozofiji K. Jaspersa koji svoj egzistencijalizam prožima Kantovim filozofskim idejama i koje se u pitanju Boga i religije ne mogu usporediti Tominih »quinque viae«.

Poimanje Transcendence, Archetipa, Misterija kod Jaspersa, Junga i kršćanskog shvaćanja je nešto što ne možemo misaono odrediti. Tako je i religija prema Jungu Archetip (agnosticizam). To može poslužiti kao sredstvo duševne terapije. Možemo Jaspersovu »Transcendencu nazvati »Archetipom«. Jedno je i drugo tajna i to psihički doživljajna, filozofski neodređena. To je kao jedan znak nemira koji pokazuje egzistirajućeg Boga.

Filozofska spoznaja, kako god se ona definirala, mora imati jedno svoje stajalište za shvaćanje svijeta. Mora imati svoju sliku svijeta. No u tom je najosnovnije imati sliku čovjeka i tako ulaziti u područje antropologije, koja se, dakako, može obrađivati i unutar pozitivnih znanosti. Nakon toga dolazi pitanje: da li je metafizička

spoznaja moguća? Da, samo je potrebno shvatiti samo biće!

Je li moguće »savršeno biće«? Ako ga uzmemo samo kao pojam i s njim se poslužimo u obliku Anzelmova dokazivanja Božje egzistencije, nema opravdanja iz samog pojmovnog područja prelaziti na pojam »savršenog bića«. No sasvim je nešto drugo kad se savršeno biće promatra kroz dokaz iz savršenosti u svijetu koji egzistira. Dolazimo do Božjeg »Dasein« i napokon do zbilje Boga!

Istaknimo da tekst u Prologiumu sv. Anzelma s obzirom na dokazivanje Božje egzistencije moramo dvostruko promatrati: kao pokušaj filozofskog dokazivanja Božje egzistencije i kao uputu za mistično iskustvo Boga.

Naravna spoznaja Boga nije nikakav instinkt, nikakvo osjećanje već je to razumski put koji otkriva sintetički realitet i tzv. »ja funkciju«. To je sasvim nešto drugo od Schleiermacherove interpretacije religije. Naravna spoznaja Boga nije ni grubi tradicionalizam ni izgladeni »fideizam«. Feuerbach ima svoju interpretaciju religije koja se ne može prihvatiti zbog pristranosti. Teolozi (Schmaus) prihvaćaju naravnu spoznaju Boga koju dopunjuju svojim teološkim tumačenjem. Dijalog vjernika i nevjernika omogućen je u pitanju religije upravo naravnim, metafizičkim opravdanjem Boga.

Ipak, danas postoje mnoge negacije Boga. Tome je mnogo pridonijelo iskrivljeno shvaćanje i prilaženje Boga. Tertulijanova: anima humana naturaliter christiana je ipak istinita u svom temelju... traži pravu religiju! Bog kao »causa sui« je nespretno i krivo tumačenje. Heideggerovo shvaćanje Boga kao i teologija »mrtvog Boga« sasvim je nedostano da bi se ispravno moglo prići shvaćanju Boga. Sve te misli ne ističu dovoljno da je religija »zajedništvo Boga i čovjeka«, no ne na emocionalnom temelju, već misaonom. Dodajmo: kršćanstvo bez religije ne postoji, jer je ono više od religije, ono je vjera. Sve se to ne sukobljava s pozitivnom znanošću. Naprotiv: ona to potvrđuje!

Da li moderna znanost sa činjenicom indeterminizma u mikrokozmosu ruši stare metafizičke dokaze za Božju egzistenciju. Ne ruši nam, jer indeterminizam pokazuje ne da postoji nered, već uzročnost, koju u mikrokozmosu ne možemo determinira-

ti. Ne vrijedi uzročna zakonitost statičke fizike, ali vrijedi uzročni princip, načelo na temelju kojega je moguće braniti metafizičke dokaze za Božju egzistenciju.

Ateizam je činjenica našeg vremena. On je teoretsko ili praktično negiranje Boga. Za Kanta je Bog postulat praktična razuma, dok je za druge (ateiste) jednostavno neegzistentnost. Sartre ga potpuno negira. Heidegger preko graničnih situacija nedovoljno određuje, naslućuje Boga. Nadalje bismo morali razlikovati između Marxova i marksističkog ateizma. Marx je ateist i to s ontološkog stajališta. Svjetski marksizam shvaća ateizam kao političko sredstvo socijalizma. Tzv. dijalektički materijalizam je u svojoj kombinaciji temeljen na Hegelovoj dijalektici i materiji kao osnovici svoga razvoja. Hegelov duh koje se razvija jest materija u ekonomskom dinamizmu. U Jugoslaviji je u osnovi dopuštena svaka religija i vjera, no praktično ta sloboda nije potpuna. Preporuča se u toj situaciji dijalog između vjernika (religioznih) i nevjernika.

U sedamnaestom naslovu knjige pita Keilbach: Da li je moguća religija bez Boga?!? To je pitanje tzv. »mitske, političke i fizičke teologije, koja nema ništa zajedničkog s osobnim doživljavanjem Boga u religiji.« Možemo govoriti o religiji s Bogom ali ne bez Boga.

Keilbach je u svojoj knjizi Religion und Religionen upotunio svoj dugogodišnji rad na području filozofije i psihologije religije. Knjiga nije samo teoretska već i plod akutnih problema u našem vremenu u vezi s religijom. Onaj koji se zanima za pitanja filozofije i psihologije religije mora priznati da ga je Keilbach zadužio svojom knjigom koja daje mnogostruke odgovore na pitanja religije. Knjiga kao prilog pitanjima filozofije religije poznavaocu će izvršno poslužiti u rješavanju mnogih pitanja u tom području.

Josip Kribl

Antoine Vergote: PSYCHOLOGIE RELIGIEUSE, Bruxelles 1966/69, 338 str.

Vergote nam u dva dijela nastoji dati znanstveni prikaz svega onoga što ide u religiju kao pozitivnu značost, tj. psihologiju religije. Ona proučava religioznost, a to je nešto do-

življajno. Proučava strogo znanstveno. Nastoji dati psihološku određenoost religiozne istine. Psihologija religije konstatira da je Bog privlačna snaga, da on zauzima eminentno mjesto u životu čovjeka.

U prvom poglavlju veli: Struktura svijeta i čovjeka je takva da traži ljudski, religiozni dinamizam. To se vidi u starim religijama i kod moderna čovjeka. Valja istaknuti da religiozno nije iracionalno (Gruhen), no to religiozno opažaju svi psiholozi religije (Harnack, Wobermin, Jung, Allport, Clarc). Dakako da se ispitivanje religioznog razlikuje kod ispitanih kršćana od ostalih religija. To kršćansko dolazi više do izražaja ne samo kod svetaca već i kod egzistencijalističkih (teističkih) filozofa (Kierkegaard). No kod visokih i kod primitivnih religija narav i struktura iznose nekog Drugog, kojemu se čovjek utječe. Takvu gledanju protive se Dürkheim, Levy-Brühl, no više »filozofirajući« nego ispitujući slučajeve kao što to pokazuje W. Schmidt, čija ispitivanja i u primitivnim religijama pokazuju dominaciju monoteizma.

U religijama ipak susrećemo sveto i kozmičko, sveto i erotičko, sveto i demonsko. Tabu koji je poznat u religijama ima značenje čistog i nečistog.

Danas moramo ustvrditi da je duševno proživljavanje usko spojeno s religioznim proživljavanjem. To osobito potvrđuje eksperimentalna psihologija religije, koja svojim ispitivanjem jasnije pronalazi ideju Boga. Svijet sa čovjekom je pokazatelj Boga, no istaknimo da ispitivanje pokazuje i sumnje kod mladeži. Sigurno je i to da emocionalni svijet pokazuje u ispitivanju nemalu teškoću, kad se hoće otkriti naglašena ideja Boga. Spomenimo i Teilhard de Chardin-a koji u svojim ispitivanjima ističe da je Bog smisao čovjekova života. No, taj smisao uvijek stoji pod jednim utjecajem koji proizlazi iz čovjeka i preko čovjeka u povezanosti s mnogim elementima: literatura, itd. Uza svu prisutnost Boga u religioznom doživljaju čovjek može biti iznakaženo orijentiran: pesimizam, hramska prostitucija itd.

U drugom poglavlju Vergote pita: Zašto je čovjek religiozan? Jedni će reći: tako je određen (behavioristi). Drugi prema Molièrovoj: ugodna je virtus dormitiva! No, iza svega se mora ustvrditi: religiju traži čovjek-